ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ՍՅՈՒՆԵՑԻՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՅ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սյունեցիների և հայ հին գրականության մասին հայագիտության մեջ չկա որևէ առանձին ուսումնասիրություն: Սույն հոդվածի արդիականությունը հայ հին գրականության մեջ սյունեցիների ունեցած դերի համակարգված ներկայացումն է:

Մեր նպատակն է ընդհանուր գծերով ցույց տալ Սյունյաց մշակութային գործիչների դերը հայ հին գրականության զարգացման գործում: Սույն հոդվածի խնդիրը մինչև 9-րդ դարն ընկած սյունեցի մշակութային գործիչների կյանքն ու գործունեությունն է:

Հոդվածում առաջնորդվել ենք պատմական մեթոդով: Հոդվածի գիտական նորույթը Սյունյաց քերթողական դպրոցի ներկայացուցիչների և սյունեցի գործիչների մասին ամբողջական համապատկեր ստեղծելն է:

Բանալի բառեր՝ *Սյունյաց քերթողական դպրոց, հայ հին գրականություն, թարգմանական և ինքնուրույն գրականություն, մեկնություններ:*

Նախամաշտոցյան շրջանից չեն պահպանվել Սյունյաց աշխարհի մշակութային գործիչներ, սակայն որպես քաղաքական գործիչ Դ դարում Փավստոսը հիշատակել է Սյունյաց Անդովկ իշխանին, որի դուստր Փառանձեմին Արշակ Բ թագավորը խլեց իր հորեղբոր տղա Գնելից՝ սպանելով վերջինիս՝ Անդովկ իշխանին մեծաթիվ զորքով իր կողմը գրավելու նպատակով: Անդովկի ժամանակ հիշատակվում է նաև Սյունյաց եպիսկոպոս Գրիգորը[1]:

Կորյուն Սքանչելի վարդապետը վկայում է, որ Մաշտոցը գնաց Սիսական, որտեղ նրան ընդունեց Սյունյաց Վաղինակ իշխանը[2]: Այստեղ Մաշտոցը ժողովեց մանուկներ և կրթեց, քարոզեց, նույնիսկ Անանիա անունով մեկին եպիսկոպոս կարգեց Սյունիքում: Այս ընթացքում Սյունիքում իշխանության գլուխ անցավ Վասակ Սյունին, որի մասին Կորյունը գրում է, թե «քաջ Սիսական Վասակը, խելացի ու հանճարեղ և կանխագետ, աստվածային իմաստության շնորհքով օժտված մի մարդ» է, ով մեծապես նպաստել է Մաշտոցի՝ Սյունիքում քրիստոնեություն քարոզելու գործին[3]:

Հարկ է նշել, որ նույն Վասակ Սյունուն Եղիշեն և Ղազար Փարպեցին ներկայացնում են որպես դավաճանի այն պատճառով, որ նրանց պատմությունների պատվիրատուները Մամիկոնյան ազնվական տանից էին՝ Դավիթ Մամիկոնյան երեցը և Վահան Մամիկոնյանը, որոնց քաղաքական շահից չէր բխում Վասակի գործունեությունը, քանի որ այդ ժամանակ Մամիկոնյանները և Սյունեցիները հավակնում էին մարզպանության պաշտոնին:

1 Տե՛ս **Մեսրոպ Վայոցձորեցի**, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի տոհմի մասին և սուրբ Ներսես հայոց հայրապետի պատմությունը, արևելահայերեն թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ **Վանո Եղիազարյանի**, Վանաձոր, 2015, էջ 29:

2 Հայ մատենագիրները հիշատակել են նաև Սյունյաց այլ ազնվականների անուններ՝ Անդովկի որդի Բաբիկին, Վասակի որդիներ Բաբկեն և Բակուր եղբայրներին, Վասակի փեսա Վարազվաղան Սյունուն, Գդիհոն Սյունի իշխանին, Սահակ և Պետրոս Սյունեցիներին և այլն, որը դուրս է մեր հոդվածի խնդրից:

3 **Կորյուն**, Վարք Մաշտոցի, ժդ:

Սյունիքում Մաշտոցը թողնում է իր աշակերտներից մեկին՝ Անանիա Սյունուն, ով Արտաշատի ժողովի մասնակից Անանիա Սյունյաց եպիսկոպոսն է:

Բացի հիշյալ երեց աշակերտից՝ եղել են նաև Մաշտոցի այլ կրտսերագույն սյունեցի աշակերտներ՝ Մուշե Սյունյաց եպիսկոպոսը և Հովսեփ Վայոցձորեցին: Վերջինս էլ հենց Կորյունի երկի պատվիրատու Հովսեփ Վայոցձորեցի կաթողիկոսն է՝ Սյունյաց նահանգի Վայոց ձոր գավառի Հողոցիմք կամ Խողոցիմք գյուղից:

5-րդ դարում Սյունիքում էլ ստեղծվեց Սյունյաց քերթողական դպրոցը, որը ոսկեդարյան և հետոսկեդարյան շրջանում ունեցել է չափազանց կարևոր դեր հայ մատենագրության զարգացման գործում:

5-րդ դարում թարգմանական գրականության մեջ առանձնակի արժեք ունի Դիոնիսիոս Թրակացու «Արուեստ քերականութեան» գիրքը, որը թարգմանել է Դավիթ Քերթողը՝ գրելով առաջին քերականական մեկնությունը, որը դարձել է այդ ժանրի զարգացման հիմքը: Գիրքը հետագա տասը դարերի ընթացքում ունեցավ 15 հայ մեկնիչներ, որոնց մեջ նաև սյունեցիներ Մովսես Քերթողը (8-րդ դար), Ստեփանոս Սյունեցին (8-րդ դար): Հիշյալ Դավիթ Քերթողը թեականորեն սյունեցի է, որին նույնացրել են նաև Դավիթ Անհաղթի հետ[1]:

Դավիթ Քերթողից մեզ հասած չորս տողը «Յաղագս Տիգրանայ» վերնագրով տպագրել է Պ. Խաչատրյանը.

Եւ արդ՝ ներգործող ի միտս երևիւր առ խորհուրդս փողարին
Մեծոգւոյ Տիգրանայ գեղանին Տիգրանուհի,
Իւր ներածեալ կողաբաղ,
Նաեւ ողջամիտ աշխարհածուի[2]:

Ոչ միայն որպես թարգմանիչ, այլ հայ ինքնուրույն գրականության մեջ իբրև ճառերի հեղինակ 5-րդ դարում հիշատակվում է Անանիա Թարգմանիչ Սյունեցին (մոտ 380-մոտ 457), որի անունով հայտնի են երկու աստվածաբանական ճառեր:

Կորյունի, Խորենացու, Փարպեցու երկերում Անանիա Թարգմանիչը հիշատակվում է որպես Սյունյաց եպիսկոպոս: Նա Մաշտոցի առաջին աշակերտներից է՝ Սուրբ Գրքի թարգմանության մասնակից, թարգմանել է նաև Փիլոն Ալեքսանդրացու և Իրինեոսի ստեղծագործություններից: Անանիա Սյունեցու թարգմանությունն ունի սկզբնաղբյուրի արժեք, քանի որ Փիլոն Ալեքսանդրացու՝ հայերենով պահպանված տասնհինգ երկերից ութի հունարեն սկզբնաղբյուրները չեն պահպանվել:

Անանիա Թարգմանիչն ուղեկցել է Մաշտոցին Գողթնում քարոզելիս և Մաշտոցի հետ ստեղծել է աղվանների գրերը. «Եւ կոչեալ զԲենիամին ոմն շնորհաւոր թարգման, զոր անդանդաղ արձակեաց մանուկն Վասակ Սիւնեաց տէր, ի

1 Ստ. Մալխասյանցը կարծում է, թե Խորենացու հիշատակած հեղինակը Դավիթ Անհաղթն է, ով Խորենացու քրոջ որդին է (Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Ե., 1981, էջ 470): Այս տեսակետը հետագայում պաշտպանել է նաև Գ. Ջահուկյանը «Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում» գրքում (Ե., 1954), ապա Ա. Մուրադյանը՝ «Դիոնիսիոս Թրակացու քերականության թարգմանչի և մեկնիչի հարցը» հոդվածում (»Պատմա-բանասիրական հանդես», Ե., 1980, թիվ 3, էջ 68-87): Սակայն Աս. Մնացականյանն ընդունելի չի համարում Ստ. Մալխասյանցի այս տեսակետը և այդ բանաստեղծին նույնացնում է Դավիթ Քերթողի, որ նույնն է՝ Դավիթ Քերականի հետ:

2 Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի**, Ե., 2000, էջ 39:

ձեռն Անանիայի եպիսկոպոսի իւրոյ. որովք ստեղծ զնշանագիրս կոկորդախօս աղխազուր խժական խեցբեկագունին այնորիկ Գարգարացւոց լեզուին»[1]:

444 թ. Շահապիվանի ժողովի և 449 թ. Արտաշատի ժողովի մասնակիցների մեջ հիշատակվում է նաև Անանիա եպիսկոպոսի անունը: Ըստ Ստեփանոս Օրբելյանի՝ «Սահակի և Մեսրոպի օրոք Սյունիքի Անանիա եպիսկոպոսը կրկին պատվի արժանացավ Աղվանքի Եսվաղեն թագավորից, որը նրան պարգևեց իր թագավորական կարմիր դրոշը՝ոսկերիզ նուրբ խաչվառով՝ գլխին ոսկի գունդ ու վրան պատվական խաչ. և առաջարկեց միշտ տանել Սյունիքի եպիսկոպոսների առջևից»[2]: Ստ. Օրբելյանի վկայությամբ՝ Անանիան իր դասընկեր Բենիամինին նշանակել է Սյունիքում իր բացած դպրոցների ղեկավար[3]: Ստ. Օրբելյանը Անանիային անվանում է «գիտությունների մեջ անհաղթելի Անանիա»[4]:

Հայագիտության մեջ եղել է նաև Մովսես Խորենացուն սյունեցի համարելու գիտական վարկած: Թեև ընդունված է, որ Խորենացու ծննդավայրը Մեծ Հայքի Տուրուբերան նահանգի Տարոն գավառի Խորնի կամ Խորոնք գյուղն է, սակայն կարծիք է եղել նաև, որ Խորենացին Սյունյաց Հաբանդ գավառի Խորեա(ն) գյուղից է, որը նույնացվում է Կորնիձոր գյուղի հետ: Խորենացու՝ սյունեցի լինելու վարկածի կողմնակիցներն են Մ. Օրմանյանը, Ստ. Մալխասյանցը, Ս. Հախվերդյանը: Հօգուտ այս տեսակետի՝ Ստ. Մալխասյանցը բերում է հետևյալ փաստարկները. 1. Խորենացին լավ ծանոթ է Սյունյաց աշխարհին, 2. հակակրանք ունի Մամիկոնյան նախարարական տան հանդեպ, 3. փառաբանում է Սյունյաց նահապետ Սիսակին: Սյունիքում Խոռնի անունով մի բերդ էլ հիշատակել է Ղ. Ալիշանը «Սիսական»-ում՝ նույնացնելով Խոռունիք գյուղի հետ, որը, ըստ Ստ. Օրբելյանի, եղել է Սյունիքի Ճահուկ գավառում: Մ. Օրմանյանը ևս հակված է Խորենացուն սյունեցի համարելու. «...Քերթողներ և քերթողահայրեր Սիւնեաց դպրոցէն միայն ելած են՝ եւ ոչ Տարոնէն, մենք կը կարծենք, թէ Խորենացիի շուրջը յուզուած խնդիրը դյուրին լուծում մը ստանայ, եթե Մովսէս Խորենացիի պատմութեան հեղինակը միեւնոյն անձի վերածուին եւ նոյնացուին Է դարուն Սիւնեաց դպրոցին քերթողահայրն եղող՝ Մովսէս Սիւնեցւոյն հետ»[5]:

Ավանդության համաձայն՝ Խորենացին թաղված է Մշո Առաքելոց վանքում, սակայն կա կարծիք, թե թաղված է Սյունիքում՝ այժմյան Տեղ գյուղից 3 կմ դեպի հարավ-արևելք՝ Խրովի ձորի դարավանդի կանգուն մատուռ-եկեղեցում, որը Տեղի բնակիչները կոչում են Սռի եղցի (եկեղեցի): Ըստ Ս. Խանզադյանի «Հայրենապատում»-ի՝ Տեղ գյուղի բնակիչների պատմելով՝ Պատմահայրը թաղված է Սռի եղցի եկեղեցում: Այն շատ հին, փոքր, առանց արձանագրության մատուռ է բարձր քարափի վրա, որի շրջակայքում կան հնադարյան գերեզմանոցներ: Մատուռից ոչ հեռու Խորեա-Խրով գյուղատեղն է, Կիրաձոր-Գիրաձորը, քարանձավներն ու ջրաղացները: Ս. Հախվերդյանը եզրակացնում է. «Ամեն պարագայում, եթե նույնիսկ համաձայնենք, որ Մովսես Խորենացին Սյունիքում չի ծնվել կամ միայն մոր կողմից է եղել սիսական, ինչպես Ստ. Օրբելյանը, նա իր կյանքի վերջնամասը անց է կացրել Սյունիքում, այստեղ է նա երկնել իր անմահ

1 **Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն, Գ, ծդ:
2 **Օրբելյան Ստ.,** Սյունիքի պատմություն, Ե., 1986, էջ 80:
3 Անդ, էջ 98:
4 Անդ, էջ 357:
5 **Օրմանյան Մ.**, Ազգապատում, հ. Ա, Էջմիածին, 2001, էջ 506:

երկը, սրբացել, մահացել ու թաղվել Սյունիքում և որ առավել հավանական է՝ Հաբանդ-Գորիսում»:

Թերևս այս տարիներին էլ Խորենացուն աշակերտել է Պետրոս Սյունյաց եպիսկոպոսը, ինչի մասին տեղեկանում ենք Ստ. Օրբելյանի պատմությունից. «... Իր ներբողի մեջ տեղեկացնում է երանելի Պետրոսը՝ Սյունյաց եպիսկոպոսը, քերթողահայր Մովսեսի աշակերտը»[1]: Պատմելով Անանիա Թարգմանիչ Սյունյաց եպիսկոպոսի մասին՝ Ստ. Օրբելյանը գրում է. «Սա մեզ մի փոքր ցույց է տալիս քերթողահայր Մովսեսը, իսկ ամբողջը ճշտությամբ՝ նրա աշակերտ Պետրոսը՝ Սյունյաց եպիսկոպոսը»[2]: Մովսես Խորենացու Քերթողահայր անվանումը ևս իր նպաստն է բերում այս վարկածի օգտին:

Նկատի ունենանք նաև, որ Խորենացին պատվեր ստացել է Սահակ Բագրատունուց, որը ևս բարեհաճ չէր Սյունյաց իշխանական տան հանդեպ՝ մարզպանության պաշտոնին հավակնելու պատճառով, սակայն Խորենացին հիշատակել է Սյունյաց նախնի Սիսակին. «Սիսակն այստեղ բնակվելով, իր բնակության սահմանները լցնում է շինություններով և երկիրը իր անունով կոչում է Սյունիք, բայց պարսիկներն ավելի ճիշտ կոչում են Սիսական»[3]: Ապա հիշատակում է Սյունյաց Բակուր նահապետին, որն ուներ Նազինիկ անունով մի վարձակ, որին խնջույքի ժամանակ հափշտակում է Տրդատ Բագրատունին. «Մի օր Սյունյաց Բակուր նահապետը նրան ընթրիքի հրավիրեց: Երբ գինով ուրախություն էին անում, Տրդատը տեսավ մի կին, որ շատ գեղեցիկ էր և նվագում էր ձեռներով, անունը Նազենիկ: Տրդատը նրան ցանկացավ և ասաց Բակուրին. «Այդ վարձակն ինձ տուր»: Նա պատասխանում է. «Չեմ տա, որովհետև իմ հարճն է»: Իսկ Տրդատը այդ կինն իր մոտ քաշելով սեղանակիցների առաջ գգվում համբուրում էր նրան սիրահարված անզուսպ երիտասարդի նման: Բակուրը խանդոտելով վեր կացավ, որ կինը նրա ձեռքից խլի: Բայց Տրդատը ոտքի ելնելով ծաղկամանն իբրև զենք գործածեց, սեղանակիցներին էլ սեղանից վանեց»[4]:

Հետաքրքիր է, որ Ղազար Փարպեցին «Թղթում» մի տեղեկություն է տալիս այն մասին, որ Մովսեսը մահից առաջ ճգնում էր Սյունյաց քարայրներում, իսկ ինքը 484-486 թթ. Մովսեսի հետ ճգնել է այնտեղ. «Եվ գնալով Սյունիք, երկու տարի այնտեղ մնացի, ձմեռը՝ քարայրում, գավառի ամբողջ բնակչության մեջ բոլոր կրոնավորներից ամենից հռչակավոր մի մարդու հետ, որի անունն է Մովսես»[5]:

6-րդ դարի գրական դեմքերի մեջ հիշատակվում է Պետրոս Քերթող Սյունեցին (5-րդ դարի վերջ-554-ից հետո), ում մասին տեղեկություններ պահպանվել են Ստ. Օրբելյանի պատմության մեջ: Աշակերտել է Խորենացու հետ նույնացվող Մովսես Քերթողահորը: Եղել է Սյունյաց թեմի հոգևոր վերատեսուչ (547-556) և 554 թ. մասնակցել Դվինի՝ Ներսես Բ Աշտարակեցի (Բագրևանդցի) կաթողիկոսի (548-557) կազմակերպած երկրորդ եկեղեցական ժողովին, որի երեք թղթերում առկա է Պետրոս Սյունյաց եպիսկոպոսի ստորագրությունը:

Նրա մասին գովեստով է խոսում Ստ. Օրբելյանը. «Այնուհետև՝ բազմեր-

1 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 87:
2 Անդ, էջ 99:
3 **Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն, Ա, ԺԲ:
4 **Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն, Բ, կգ:
5 **Ղազար Փարպեցի**, Հայոց պատմություն, Ե., 1982, էջ 451-453:

ջանիկ, մարդկանց հետ անհամեմատելի Պետրոսը՝ քերթողահոր աշակերտը, հմուտ հռետորն ու անպարտելի փիլիսոփան՝ լի իմաստությամբ ու կատարյալ առաքինությամբ, հայոց վարդապետներից առաջնակարգը, քերթող ու թարգմանիչ: Նա բազմաթիվ թարգմանություններ կատարեց, իմաստալից ճառեր շարադրեց Քրիստոսի ծննդյան մասին, քաղկեդոնականների դեմ և շատ ուրիշներ, մեկնաբանեց Հին և Նոր կտակարանների խրթին ու դժվարիմաց խոսքերը: Սա ձեռնադրվում է Սյունիքի ինների որդի եպիսկոպոս հայոց Ներսես կաթողիկոսի կողմից, Վահան Մամիկոնյանի մարզպանության ժամանակ: Աղվանքի Վաչագան թագավորը սրան հարցում է արել բազմաթիվ լուրջ ու ծանրակշիռ խնդիրների մասին և պատասխան ստացել շատ պատշաճ ու ճիշտ լուծումով»[1]:

Սյունեցին անվանվել է Քերթող, որը Սյունյաց քերթողական դպրոցն ավարտողների մականունն է: Նա գրել է ճառեր, ներբողներ, դավանաբանական և մեկնողական աշխատություններ, որոնցից քիչ բան է հայտնի մեզ, այն էլ՝ պատառիկների տեսքով:

Նրանից մեզ հասել է «Գովեստ ի սուրբ Աստուածածինն եւ միշտ կոյսն Մարիամ ըստ յորջորջման նորին եւ ի Սուրբ Գրոց լուծմունք նոցին հոգեւոր իմաստիւք» ներբողը[2]: Սա հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ Տիրամորը նվիրված առաջին դրվատական ներբողն է՝ աստվածաբանական մեկնաբանությամբ:

Պետրոս Սյունեցին գրել է նաև «Հարցում Վաչագանայ» երկը: Հատվածաբար մեզ են հասել նաև «Յաղագս հաւատոյ» և «Ճառ Ծննդեան» գործերը: Պետրոս Սյունեցին գրել է նաև մի պատմություն, որը, ցավոք, մեզ չի հասել: Այդ պատմության մի փոքրիկ հատվածը պահպանվել է Մովսես Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմության» երկրորդ գրքի առաջին գլխում: Թեև Կաղանկատվացին այդ հատվածի հեղինակի անունը չի տալիս, սակայն Ստ. Օրբելյանը, նույն հատվածը մեջբերելով, հեղինակ է համարում Պետրոս Սյունեցուն. «Ապա ուսումնասիրելով հայոց բոլոր պատմագիրներին՝ ինչ որ գտանք, հավաքեցինք նրանցից ամենայն ճշտությամբ, մի փոքր էլ Սյունյաց եպիսկոպոս Պետրոսի ճառերից՝ Սյունյաց տեր Բաբիկի մասին»[3]: Ստ. Օրբելյանն իր պատմության Թ գլուխը վերնագրել է. «Սյունյաց Անդոկ իշխանը և իր արած գործերը. այլև պարսից Շապուհ արքայի կողմից Սիսական աշխարհի նկատմամբ կատարված դեպքերը. Անդոկի գնալը հունաց Թեոդոս Մեծի մոտ ու այնտեղ վախճանվելը՝ ըստ Սյունյաց սուրբ Պետրոս եպիսկոպոսի պատմածների»[4]: Հիշյալ հատվածը պատմում է 4-րդ դարում՝ Շապուհ թագավորի օրոք Սյունյաց Բակուր իշխանի գործերի մասին: Այս կապակցությամբ Մ. Աբեղյանը գրել է, թե հայ հին մատենագիրներից Խորենացին ու Պետրոս Սյունեցին ուշադրություն են դարձրել մեր հին վեպի՝ Պարսից պատերազմի վրա[5]: Ըստ Ստ. Օրբելյանի՝ Պետրոս Սյունեցին տեղեկություն է տվել նաև Անանիա Սյուն-

1 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 119-120:

2 Տե՛ս Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի և Հ. Քյոսեյանի**, Էջմիածին, 2003, էջ 164-169:

3 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, Ե., 1986, էջ 68-69:

4 Անդ, էջ 81:

5 **Աբեղյան Մ.**, Երկեր, հ. Գ, Ե., 1968, էջ 441:

յաց Թարգմանչի մասին, ում վերաբերյալ մի փոքր տեղեկություն է տալիս Մովսես Խորենացին, ապա ավելի ամբողջական՝ նրա աշակերտ Պետրոս Սյունեցի եպիսկոպոսը. «Սա մեզ մի փոքր ցույց է տալիս քերթողահայր Մովսեսը, իսկ ամբողջը ճշտությամբ՝ նրա աշակերտ Պետրոսը՝ Սյունյաց եպիսկոպոսը»[1]:

Սյունյաց քերթողական դպրոցի երևելի դեմքերից է նաև **Գրիգոր Քերթողը** (մոտ 550-615-ից հետո), որ հավանաբար սյունեցի է: Նա Վրթանես Քերթողի հետ Մովսես Եղվարդեցի կաթողիկոսի (574-604) հրամանով մասնակցել է 589 թ. Կ. Պոլսի ժողովին: Գրիգոր Քերթողից «Գիրք թղթոց» ժողովածուում պահպանվել է կրոնական հարցադրումներով մի թուղթ՝ ուղղված Աբրահամ Ա Աղբաթանեցի կաթողիկոսին (607-615):

Վերոհիշյալ **Վրթանես Քերթողին** (550-617-ից հետո) անվանում են նաև Քչկանորդի: Մ. Օրմանյանը գրում է, թե Մովսես Եղվարդեցի կաթողիկոսն «իր վերջին տարիներուն մէջ իրեն օգնական առած էր Վրթանէս Քչկանորդի՝ քերթող վարդապետը»[2]: Իբրև ժամանակի հայտնի մատենագիր, դավանաբան, ուսյալ աստվածաբան՝ անվանվել է նաև Քերթող: Մ. Օրմանյանը ենթադրում է. «Քերթող անունը կը ցուցնէ թէ Սիւնեաց դպրոցի աշակերտներէն էր, թերեւս Սիւնի ալ էր հայրենեօք»[3]: Սա հաստատվում է նաև Ստ. Օրբելյանի մի վկայությամբ, թե Վրթանեսը Պետրոս Քերթող Սյունեցու «երանելի աշակերտն» է[4]:

Նրա մասին տեղեկություններ են պահպանվել նաև 10-րդ դարի պատմիչ Ուխտանեսի պատմագրքում, որի համաձայն՝ Վրթանեսը սովորել է Դվինի կաթողիկոսարանի դպրանոցում, ստացել վարդապետական աստիճան և գործունեություն ծավալել Դվինի հայրապետանոցում: «Այս Վրթանէսը Հայոց վարդապետ է եղել, դաստիարակուել եւ ուսանել է կաթողիկոսարանում: [Նա] հեզ [էր] եւ իմաստուն, հոգեւոր [էր] ու հանճարեղ, երկիւղած [էր] ու ուղղափառ հավատի հիմքը, լի [էր] գիտությամբ եւ ամեն շնորհներով զարդարուած, դաստիարակուած էր սրբութեամբ սուրբ Գրիգորի աթոռի հովանու ներքոյ»[5]: Իմացել է նաև հունարեն և 589 թ. Կ. Պոլսի եկեղեցական ժողովին մասնակցել որպես Մովսես Բ Եղվարդեցի կաթողիկոսի նվիրակ: Ինչպես վկայում է Ուխտանեսը, Վրթանեսը «մի իմաստուն, հանճարեղ եւ աստուածային պատուիրանին նախանձախնդիր մարդ էր եւ զօրավիգ ու օգնական ուղղափառ հաւատի, ճշմարտասէր եւ լի գիտութեամբ, որին հավատարմութեան պատճառով տեղապահ էին նշանակել սուրբ Գրիգորի աթոռին»[6]: Ուրեմն՝ 604 թ.՝ Մովսես Բ Եղվարդեցի կաթողիկոսի մահից հետո, ընտրվել է կաթողիկոսի տեղապահ և երեք տարի պաշտոնավարել՝ մինչև 607 թ., երբ կաթողիկոս է ընտրվել Աբրահամ Ա Աղբաթանեցին:

Վրթանես Քերթողը մեծապես նպաստել է «Գիրք թղթոց» ժողովածուի կազմման գործին, որում պահպանվել են նրա բազմաթիվ թղթերը՝ նամակները, դավանաբանական բովանդակությամբ գրությունները, շրջաբերականները, որոնք ուղղված են ինչպես հայ, այնպես էլ վրաց հոգևորականներին:

1 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 99:
2 **Օրմանյան Մ.**, Ազգապատում, հ. Ա, էջ 689:
3 Անդ, էջ 689-690:
4 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 121:
5 **Ուխտանէս եպիսկոպոս**, Հայոց պատմութիւն, Ե., 2006, էջ 151:
6 Անդ, էջ 123:

Նա ապրել է Հռիփսիմե տաճարի կառուցման ժամանակ և այդ մասին գրել է համառոտ պատմություն:

Վրթանես Քերթողի հայտնի գործերից է «Յաղագս պատկերամարտից» թուղթը, որը ձեռագրերում կրում է նաև «Յաղագս ընդդիմամարտից», խորագիրը: Այն արժեքավոր մի վավերաթուղթ է, որում հեղինակը մերժում է Բյուզանդիայում սկիզբ առած պատկերամարտությունը՝ այն համարելով աղանդավորության դրսևորում, և պաշտպանում է սուրբգրային պատկերահարգությունը՝ հընթացս հետաքրքիր տեղեկություններ տալով քրիստոնեական արվեստի վերաբերյալ:

7-րդ դարում վերելք ապրեց Սյունյաց քերթողական դպրոցը, որի առաջնորդն էր **Մաթուսաղա քերթողը** (մոտ 570-650-ից հետո): Սյունյաց քերթողական դպրոցի ուսուցիչ, մեծ քերթող, փիլիսոփա, ճարտասան, հմուտ հոգևոր գործիչ Մաթուսաղա եպիսկոպոսի ծննդյան թվականն անհայտ է: Կրթություն է ստացել Սյունյաց քերթողական դպրոցում, հետագայում դարձել այդ դպրոցի անվանի ուսուցչապետը: Ստ. Օրբելյանը գրում է. «Եվ քանի որ Սյունյաց աթոռը հայոց վարդապետների մեջ մեծապատիվ ու առաջնակարգ էր, և որովհետև վաղնջական ժամանակներից սուրբ Սահակի ու Մեսրոպի կողմից վերապահված էր նրանց վարդապետներին թարգմանություններ կատարել ու մեկնաբանել, լինել հայոց բոլոր վարդապետների պարագլուխ ու առաջատար, այդ պատճառով էլ տեսնելով այն ժամանակ իմաստառատ ճառագայթներով պայծառացած երանելի Մաթուսաղային, որ դաստիարակված և կրթված էր նույն տեղում, նրան հաստատեցին եկեղեցու վարդապետի աստիճանին, նստեցրին բոլոր վարդապետների գլուխ, ռաբունարանի բարձր ու ազդեցիկ ամբիոնում, որից գետի պես բխում է աստվածային իմաստությունն ու փարթացնում բոլոր աշակերտողներին»[1]:

Սյունյաց քերթողական դպրոցի փառքը այնքան էր մեծացել, որ Կոմիտաս Աղցեցի կաթողիկոսը (615-628) այնտեղ ուղարկեց իր սիրելի եղբորորդուն՝ աստվածաբան, ուսուցիչ, մատենագիր **Թեոդորոս Քռթենավորին**, երբ այդ դպրոցի առաջնորդն էր Մաթուսաղա քերթողը. «Սյունյաց քերթող Մաթուսաղայի մոտ է ուղարկում իր դեռահաս սանին՝ իր եղբորորդի Թեոդորոսին, որին ինքը մեծափափագ սիրով դաստիարակում էր սրբությամբ»[2]:

Մաթուսաղան կազմակերպել է Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի գործերի մեկնությունները, գրել դավանաբանական թղթեր: Հերակլ կայսրը Եզր Ա Փառաժնակերտցուն (630-641) հրավիրել է Կարին՝ դավանանքի քննության համար: Եզրը հրավիրում է Մաթուսաղային, սակայն վերջինս, պատճառաբանելով տկարությունը, հրաժարվում է մեկնելուց, սակայն ուղարկում է իր աշակերտ Թեոդորոս Քռթենավորին: Եզրի հանձնարարությամբ Մաթուսաղա Սյունեցին գրում է մի դավանաբանական թուղթ, որը 633 թ.՝ Կարինի ժողովի ժամանակ, կարդացվել է որպես հայոց դավանանքի արտահայտություն, որում մերժվում էր քաղկեդոնականությունը: Վերադառնալով Դվին՝ Եզրն արժանանում է Հովհան Մայրավանեցու հանդիմանությանը, իսկ Մաթուսաղան «չափազանց տրտմեց կատարված չարիքից. բայց միաժամանակ պապանձվեց ու

1 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 135:
2 Անդ:

լռեց, որովհետև չարիքն իր աշակերտից էր ծագել»[1]: Մաթուսաղա Սյունեցուն Եզր կաթողիկոսը 634 թ. ձեռնադրեց եպիսկոպոս, որը, Ստ. Օրբելյանի վկայությամբ, 18 տարի մնալով Սյունյաց եպիսկոպոսական աթոռին, վախճանվեց 652 թ.: Նրա մասին գովեստով է խոսում Ստ. Օրբելյանը. «Այնուհետև որպես տեղապահ աթոռը գրավում է մեծ քերթող և անհաղթ փիլիսոփա Մաթուսաղան, որը դաստիարակվել էր ամենայն պարկեշտությամբ, աճել ամենայն առաքինությամբ, սովորել էր քերթողությունը, վարժվել ճարտասանությամբ, հմտացել փիլիսոփայական գիտություններին, լի ամենայն իմաստությամբ և կատարյալ գիտությամբ»[2]:

Մաթուսաղա Սյունեցին գրել է շատ աշխատություններ, սակայն դրանք չեն պահպանվել. միայն Ստ. Օրբելյանի պատմության շնորհիվ (գլ. ԻԹ) մեզ է հասել նրա մի թուղթը:

Խոսելով 648 թ. Դվինի ժողովի մասին, որին ներկա է եղել նաև Սեբեոսը, Մ. Օրմանյանը դիտարկում է, որ «նկատելի է Սիւնեաց եպիսկոպոսին բացակայութիւնը, որ տակաւին Մաթուսաղան էր, եւ հաւանաբար ծերութեան պատճառով բացակայ եղած է»[3]:

7-րդ դարում իբրև երևելի բանաստեղծ հայտնի է **Դավթակ Քերթողը** (մոտ 600-670-ից հետո): Նա այն բացառիկ գրական դեմքն է, որ մեր գրականության մեջ թողել է աշխարհիկ բովանդակությամբ առաջին ողբը՝ պահպանված Մովսես Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմության» Բ գրքի ԼԵ գլխում:

Ցավոք, Դավթակ Քերթողի մասին այլ տեղեկություն չունենք՝ բացի նրանից, որ Ջիվանշիր իշխանի (637-670) ժամանակակիցն է, այսինքն՝ 7-րդ դարի հեղինակ է:

Քերթող մականունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ Դավթակը կրթություն է ստացել Սյունյաց քերթողական դպրոցում, իսկ հիշյալ Ջիվանշիր իշխանի կինը Սյունյաց Արուիճան տոհմից մի իշխանի դուստր էր[4]:

8-րդ դարում հայտնի է քերական, շարականագիր և թարգմանիչ **Մովսես Քերթողը** (մոտ 680 - մոտ 750): Ստ. Օրբելյանի վկայությամբ՝ Մովսես եպիսկոպոս Քերթողը 722-729 թթ. եղել է Սյունիքի մետրոպոլիտ. «Տեր-Մովսեսը՝ յոթ տարի: Սա ամենայն զգուշությամբ դաստիարակում էր սուրբ Ստեփանոսին՝ իմաստասերին ու նահատակին»[5]: Կրթությունն ստացել է Շաղատի վարդապետարանում և դարձել տեղի անվանի ուսուցչապետերից մեկը՝ դասավանդելով Ստեփանոս Սյունեցուն և առանձնահատուկ վերաբերմունք ունենալով նրա հանդեպ. «Այս Ստեփանոսը, գնալով Սյունյաց երանելի եպիսկոպոս Մովսեսի մոտ, աշակերտում է նրան»[6]:

Մովսես Քերթողը հմուտ է քերականության, հռետորության, իմաստասիրության մեջ: Նրան են վերագրվում Փիլոն Եբրայեցու որոշ երկերի թարգմանությունները, «Յաղագս միոյ բնութեան Բանին մարմնացելոյ» դավանաբանական գրվածքը, Աստվածհայտնության ճրագալույցի, Ս. Ծննդյան, Տյառնընդառաջի և այլ շարականներ: Մովսես Քերթողի անունով մի աղոթք էլ պահպանվել

1 Անդ, էջ 139:
2 Անդ, էջ 135:
3 **Օրմանյան Մ.**, Ազգապատում, հ. Ա, էջ 830:
4 **Մովսես Կաղանկատվացի**, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Ե., 1969, էջ 139:
5 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 147:
6 Անդ, էջ 149:

է Մաշտոցյան Մատենադարանի թիվ 1720 ձեռագրում, որից էլ այն տպագրվել է «Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության» գրքում[1]:

Նիկողայոս Ադոնցը հույն քերական Դիոնիսիոս Թրակացու «Քերականական արվեստի» հայ մեկնիչների մեջ հատուկ կարևորում է Մովսես Քերթողի մեկնությունը:

Հայ հին գրականության շարականագիրների պայծառ սերնդի մեջ իրենց հոգու երգը երկինք առաքեցին նաև սյունեցիներ **Ստեփանոս Սյունեցին և իր քույրը՝ Սահակդուխտ Սյունեցին**: Հայ բանաստեղծ-շարականագիր, քերականության մեկնիչ, թարգմանիչ, եկեղեցական գործիչ Ստեփանոս Սյունեցին (մոտ 670-735) կրթվել է Դվինում, որի կաթողիկոսարանի ավագերեց Սահակի որդին է: Կրթությունը շարունակել է Գեղարքունիքի Մաքենյաց վանքում՝ Սողոմոն վանահորը աշակերտելով, այնուհետև Սյունյաց քերթողական դպրոցում՝ աշակերտելով Մովսես Քերթողին:

Մովսեսը մահից առաջ Սյունյաց դպրոցի հոգաբարձությունը հանձնում է Ստեփանոսին, իսկ Մովսեսի մահից հետո Սյունեցին մեկնում է կաթողիկոսի մոտ և Անանիա անունով մեկին իր փոխարեն կարգել տալով Սյունյաց դպրոցի ուսուցչապետ՝ մնում է Դվինում: Այստեղ էլ Սմբատ Բագրատունի իշխանի հետ վիճաբանում է կրոնական հարցերի շուրջ և հալածվելով նրա կողմից՝ հեռանում Կ. Պոլիս:

Կ. Պոլսում եղած ժամանակ, ինչպես վկայում են Կիրակոս Գանձակեցին և Ստ. Օրբելյանը, Սմբատ ասպետը, որ երկբնակ մարդ էր, գրում է կայսերը, թե Ստեփանոսը հերձվածող է: Կայսրը Ստեփանոսին կանչում է պալատ, նրան լսելուց հետո կայսեր բարկությունն անցնում է, և Ստեփանոսի խնդրանքով նա բացել է տալիս կայսերական մատենադարանը, ուր Սյունեցին գտնում է ոսկետառ մի մատյան ուղղափառ հավատի մասին[2]:

Ս. Սյունեցին հանդիպել է նաև Կ. Պոլսի Գերմանոս պատրիարքին, ում թուղթը թարգմանել և բերել է հայոց կաթողիկոս Հովհան Օձնեցուն: Վերջինիս հանձնարարությամբ և Մանազկերտի ժողովի պահանջով 726 թ. պատասխանել է նաև Գերմանոսի թղթին՝ տալով մերժողական պատասխան:

728 թ. կարգվել է Սյունյաց մետրոպոլիտ՝ թեմի առաջնորդ:

735 թ. հուլիսի 21-ին Մոզ ավանում, ծառի վրա քնած, սպանվել է մի կնոջ կողմից, ում անառակ վարքի պատճառով հանդիմանել էր: Թաղվել է Թանահատի վանքում: Ըստ ավանդության՝ մահից հետո 40 օր երկրաշարժ է եղել Եղեգյաց ձորում, ինչի պատճառով էլ այն անվանել են Վայոց ձոր:

Հայագիտության մեջ առանձնացվել է նաև 5-րդ դարի շարականագիր Ստեփանոս Սյունեցին, ում չպետք է նույնացնել 8-րդ դարի Ստեփանոսի հետ. այս կարծիքը չէր ընդունում Գ. Զարբհանալյանը[3], մինչդեռ Մ. Աբեղյանը նրան անվանում է երկրորդ Ստեփանոս Սյունեցի[4]: Վերջերս այս տարակարծությունը կրկին վերարծարծվեց. Ստեփանոս Սյունեցուն 5-րդ դարի շարականագիր հա-

1 Տե՛ս Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի և Հ. Քյոսեյանի**, էջ 242:

2 Տե՛ս **Կիրակոս Գանձակեցի,** Հայոց պատմություն, Ե., 1982, էջ 63:

3 Տե՛ս **Զարբհանալեան Գ.**, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Վենետիկ, 1886, էջ 387:

4 Տե՛ս **Աբեղյան Մ.**, Երկեր, հ. Գ, Ե., 1968, էջ 537:

մարեց Ն. Թահմիզյանը[1], հակառակ կարծիքն է պնդում Լ. Սարգսյանը[2]: Ստեփանոս Սյունեցի շարականագիր 5-րդ դարում ներկայացնում է նաև Հ. Բախչինյանը[3]:

Ստեփանոս Սյունեցու մասին վկայություններ ունեն Կիրակոս Գանձակեցին, Ստ. Օրբելյանը, Մխ. Այրիվանեցին:

Ստ. Օրբելյանն իր պատմության մի ամբողջ գլուխը (լա) նվիրել է Ստեփանոս Սյունեցուն՝ «բոլոր էակներից անհամեմատելիին, իմաստունին և սերովբեներից սպասարկված աստծու մարդուն՝ Ստեփանոս իմաստասերին և անհաղթ հռետորին՝ Սյունյաց մետրոպոլիտին»[4]:

Ստեփանոս Սյունեցին բազմաժանր ստեղծագործող է. գրել է շարականներ, թղթեր, թարգմանական գործեր, քերականական և կրոնական մեկնություններ, ճառեր:

Ստեփանոս Սյունեցին գրել է նաև Դիոնիսիոս Թրակացու «Արվեստ քերականության» մեկնությունը: Գրել է նաև աստվածաշնչյան բազմաթիվ մեկնություններ, որոնցից Ծննդոց և Հոբի մեկնությունները չեն պահպանվել, իսկ Ավետարանների, Դանիելի և մի շարք այլ մեկնություններ հասել են մեզ: Ստեփանոս Սյունեցին նաև հոգևոր երգերի հեղինակ է: Ստ. Օրբելյանը գրում է. «Նրա նշանավոր գրվածքները ուրիշ մեկնիչների գործերի մեջ փայլում են պայծառ ջահի նման: Գրեց նաև բազմաթիվ ճառեր. ութ եղանակները բաժանեց, կարգեց, շարեց Հարության օրհնությունները, երգեց և քաղցրալուր կցուրդներ. հարմարեցրեց «Յինանց»-ի տաղաչափությունը յոթ եղանակներով՝ հույժ խորհրդավոր»[5]:

Օրհնութիւն, Հարցն (Գործք), Մեծացուսցէ, Ողորմեա, Տէր երկնից, Մանկունք, Ճաշու, Համբարձի ութ ձայնեղանակների ստեղծողը համարվում է հենց Ստեփանոս Սյունեցին, իսկ մինչ այդ եկեղեցում ժամերգվել են կցուրդներ և մարգարեական օրհներգեր: Այսինքն՝ կանոն կոչվածը մինչ 8-րդ դարը չի եղել հոգևոր երգի մեջ և հայ հոգևոր երգարվեստում Ստեփանոս Սյունեցու նորամուծությունն է: «Մի անգամ որ կանոնը մտնում է մեր ժամերգության մեջ, բնականաբար պիտի աշխատեին հետզհետե հին կցուրդներից ու կացուրդներից զանազան տոների համար կանոնի պահանջած թվով երգերի շարքեր կազմել»[6]:

Հոգևոր երգը սկզբնապես հանդես է եկել կցուրդ-սաղմոսների միջոցով, կազմվել է «Կցուրդարան» ժողովածուն, որը հետագայում՝ 8-րդ դարից հետո, անվանվել է «Շարակնոց»:

Մեծանուն Ստեփանոս Սյունեցու քույրն է 8-րդ դարի բանաստեղծ, երաժիշտ, երգահան **Սահակդուխտ Սյունեցին**, որի ծննդյան և մահվան թվականներն անհայտ են: Նրա մասին կենսագրական տեղեկությունները սակավ են: Հայ պատմիչներ Ստ. Օրբելյանը և Մխ. Այրիվանեցին, խոսելով Ստեփանոս

---

1 Տե՛ս **Թահմիզյան Ն.**, Սյունեցի համանուն երկու երաժիշտներ և Հարության ավագ Օրհնությունները, Էջմիածին, 1973, Բ, էջ 29-43:

2 Տե՛ս **Սարգսյան Լ.,** Կարծեցյալ Ստեփանոս Սյունեցի՝ շարականագիր V դարի, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1993, թիվ 1, էջ 120-129):

3 Տե՛ս **Բախչինյան Հ.**, Շարականի գրապատմական ուղին, 5-14-րդ դարեր, Ե., 2012, էջ 81-84:

4 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմությունը, էջ 148:

5 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 152:

6 **Աբեղյան Մ.**, Երկեր, հտ. Գ, էջ 541:

Սյունեցու մասին, թողել են հպանցիկ վկայություն նրա քրոջ՝ Սահակդուխտ հայ առաջին բանաստեղծուհու մասին. «Սա մի քույր ուներ, որը մանկությունից ընդունել էր կույսի վարքը, առանձնացել էր Գառնու ձորի մի քարայրում և կյանքն անցկացնում էր անտանելի ճգնակեցությամբ. նրա անունը Սահակդուխտ էր: Նա շատ հմուտ էր երաժշտության արվեստին, որը և սովորեցնում էր շատերին՝ վարագույրի տակ նստած, նաև ստեղծեց բազմաթիվ քաղցրեղանակ կցուրդներ ու մեղեդիներ, որոնցից մեկը [նվիրված] սուրբ Մարիամին, որն իր անունով հորինեց»[1]:

Մ. Օրմանյանը գրում է, որ Սահակդուխտը «քաղցրանուագ տաղեր յօրինած եւ երգած է, եւ նոյնիսկ վարագոյրի ետեւէն ուրիշներուն ալ սորվեցուցած է»[2]:

Թաղվել է Գառնիի ձորում. «Նա մեռավ ու այնտեղ էլ թաղված է գերեզմանում, որից շատ բժշկություններ են լինում»[3]:

Սահակդուխտը հորինել է «բազմաթիվ քաղցրեղանակ կցուրդներ ու մեղեդիներ, որոնցից մեկը [նվիրված] սուրբ Մարիամին, որն իր անունով հորինեց»[4], ինչպես նաև «արար տաղս բազումս եւ մեղեդիս եւ կցուրդս Ծննդեան եւ Փոխմանն, յորոց մի է Սրբուհի Մարիամ»[5]: Մեկը՝ «Սրբուհի Մարիամ» սկսվածքով, հասել է մեզ. այն ակրոստիքոս է, որի տների սկզբնատառերը հոդում են Սահակդուխտ անունը: «Սրբուհի Մարիամ» օրհներգը, որ ժամանակին եղել է «Շարակնոց»-ի մեջ, իսկ հետագայում դարձել է պարականոն, դարերի կորստից փրկել և Անթիլիասի Մայր Աթոռի թիվ 1741 ձեռագրում, որն արտագրված է 1499թ. Աղթամարում, հայտնաբերել ու 1951թ. «Հասկ» ամսագրում հրատարակել է Նորայր Պողարյանը[6]: Ավելի վաղ այն հատվածաբար տպագրել էր Ղ. Ալիշանը[7]: Համեմատելով երկու երգերը՝ Հ. Բախչինյանը եզրակացնում է. «Պարզ երևում է, որ «Սրբուհի Մարիամ» սկսվածքով երգերը միանգամայն տարբեր ստեղծագործություններ են և ոչ թե նույն երգի տարբերակներ: Ընդ որում, այս երգերը Սուրբ Ծննդյան (Աստվածահայտնության) կարգի համար գրված Մեծացուսցէներ են»[8]:

Թեև Մխ. Այրիվանեցին գրում է, թե Սահակդուխտը հորինել է բազում երգեր՝ համալրելով Ծննդյան և Վերափոխման կարգերը, սակայն մեզ այժմ հայտնի են միայն Սահակդուխտի՝«Սրբուհի Մարիամ» սկսվածքով երկու երգերը, մեկն՝ ամբողջական, մյուսը՝ թերի (չհաշված «Զարմանալի է ինձ» շարականը, որը որոշ հայագետներ վերագրել են Սահակդուխտին, մինչդեռ այն Խոսրովիդուխտ Գողթնացունն է):

Սահակդուխտ բանաստեղծուհին առանձնակի երևույթ է հայ հին գրականության մեջ. նա Խոսրովիդուխտ Գողթնացու հետ հաստատում է, որ հայ հին գրականությունը միայն տղամարդկանց մտքի ու գրչի արդյունքը չէ:

9-րդ դարի հոգևոր գործիչ, հայոց կաթողիկոս **Մաշտոց Եղվարդեցին** (մոտ 830-898) ծնվել է Սյունյաց գավառի Սոթք գյուղում: Մաշտոց Եղվարդեցին ձեռ-

1 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ152-153:
2 **Օրմանյան Մ.**, Ազգապատում, հ. Ա, էջ 1010:
3 **Օրբելյան Ստ.**, Սյունիքի պատմություն, էջ 153:
4 Անդ, էջ 152:
5 **Յովսէփեան Գ.**, Մխիթար Այրիվանեցի, Երուսաղեմ, 1931, էջ 18-19:
6 Տե՛ս Հասկ, Անթիլիաս, 1951, դեկտեմբեր, էջ 366:
7 Տե՛ս **Ալիշան Ղ.**, Յուշիկք հայրենեաց Հայոց, հ. Բ, Վենետիկ, 1870, էջ 129-200:
8 **Բախչինյան Հ.**, Շարականի գրապատմական ուղին, 5-14-րդ դարեր, Ե., 2012, էջ 133:

նադրվել է քահանա Սյունյաց Դավիթ եպիսկոպոսի կողմից, ապրել անապատականի կենցաղով Արտավազդիկում՝ Ծաղկածորի մոտ, ապա՝ Սևանի մենաստաններում:

874 թ. Սյունյաց իշխան Գաբուռն Վասակի կնոջ՝ Մարիամ Բագրատունու օժանդակությամբ, ով իր վաղամեռիկ ամուսնու հիշատակին ուխտել էր կառուցել 30 եկեղեցիներ, Մաշտոց Եղվարդեցին կառուցել է Սևանա կղզու Ս. Առաքելոց և Ս. Աստվածածին եկեղեցիները՝ հիմնելով միաբանություն և վարժարան, որի առաջնորդն է եղել 874-897 թթ.:

Երբ մահանում է Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսը, Սմբատ Ա արքան որոշում է կաթողիկոս դարձնել Սևանի մենաստանի առաջնորդ Մաշտոց վարդապետին, ով մեծ հեղինակություն էր վայելում իր իմաստասիրությամբ, ճգնակեցությամբ: Մաշտոց Եղվարդեցին հայրապետ է եղել 7 ամիս: «Սա մի սուրբ ու առաքինի մարդ էր, լցված էր հանճարով ու իմաստությամբ, բնակվում էր Սևանա կղզում մեծ ճգնակեցությամբ. քառասուն տարի հաց չկերավ ու ջուր չխմեց, մի շորով էր ու բոբիկ: Սա կարգավորեց այն գրքերը, որոնք իր անունով կոչվում են Մաշտոց: Հավաքելով միասնաբար կարգավորեց բոլոր աղոթքներն ու ընթերցվածները՝ կցելով իր կողմից գրված հավելված, որ իր մեջ պարունակում է քրիստոնեության հավատի կարգուկանոնը: Սա հասնելով պատվական ծերության՝ վախճանվեց փառքով ու պատվով»[1]:

Մաշտոց Եղվարդեցին մահացել է 898 թ. հունվարի վերջին. «Անակնկալ մահուանը ոչ մի բացատրութիւն չի տար Պատմաբանը, որ իր աշակերտն, ազգակիցն ու յաջորդն է միանգամայն: Տարիքն ալ չի յիշէր, որ յոյժ յառաջացած տարիքին վերագրենք արագահաս մահը»[2]: Թաղվել է Գառնիի տաճարի մոտ. «Նրա ոսկորների նշխարները հանգչում են Գառնիում՝ Խոսրովադուխտի հովանոցի մերձավորությամբ, որը կառուցվել էր Հայոց Տրդատ արքայի կողմից»[3]:

Մաշտոց Եղվարդեցուց մեզ է հասել երկու թուղթ: Նա դեռևս Սևանում ճգնելիս կազմել և խմբագրել է «Մաշտոց» ծիսարան ժողովածուն, որը սխալմամբ համարվել է Մեսրոպ Մաշտոցի կազմածը, սակայն Կիրակոս Գանձակեցին վկայում է, որ այն կազմել է Մաշտոց Եղվարդեցին:

Ամփոփենք. 5-9-րդ դարերում Սյունյաց աշխարհում ստեղծված է եղել գրական-մշակութային միջավայր թարգմանական գրականության, քերթողական արվեստի, ինքնուրույն գրականության ստեղծման համար. այդ գործում մեծ է եղել Սյունյաց քերթողական դպրոցի դերը, որը տվել է «քերթող» անվանված երևելի աշակերտներ, որոնք եղել են հայ հին գրականության պատմության ընթացք տվող մշակութային գործիչներ: Քերթող են անվանվել քերականը, մեկնիչը, թարգմանիչը, բանաստեղծը, որոնք էլ հենց հիշատակված սյունեցի գործիչներ են:

СЮНИКЦЫ И ДРЕВНЕАРМЯНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА - ВАНО ЕГИАЗАРЯН - В 5-9 веках на Сюникской земле существовала особая литературно-культурная среда для создания переводной литературы, стихотворческого искусства и оригинальной словесности. В этом большую роль сыграла Сюникская школа стихотворчества, давшая

1 **Կիրակոս Գանձակեցի**, Հայոց պատմություն, էջ 68:
2 **Օրմանյան Մ.**, Ազգապատում, հ. Ա, էջ 1182:
3 **Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ**, Պատմություն տիեզերական, Ե., 2000, էջ 210:

выдающихся учеников, которые повлияли на процесс развития древнеармянской литературы.

Ключевые слова: Сюникская школа стихотворчества, древнеармянская литература, переводческая и оригинальная литературы, комментарии.

THE PEOPLE OF SYUNIK AND ANCIENT ARMENIAN LITERATURE - VANO YEGHIAZARYAN - There was a favourable literary-cultural environment in the land of Syunik in the 5-9th centuries for the formation of poetical art, as well as independent literature, and the role of the Syunik poetical school in it was really great. The graduates of that school were quite distinguished and later became historico-cultural figures in ancient Armenian history.

Key words: poetical school of Syunik, Ancient Armenian school, independent literature and literature in translation, interpretations.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Գ, Ե., 1968:

Ալիշան Ղ., Յուշիկք հայրենեաց Հայոց, հ. Բ, Վենետիկ, 1870:

Բախչինյան Հ., Շարականի գրապատմական ուղին, 5-14-րդ դարեր, Ե., 2012:

Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի**, Ե., 2000:

Եղիազարյան Վ., Հայ հին գրականության պատմություն, Ե., 2014:

Զարբհանալեան Գ., Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Վենետիկ, 1886:

Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի և Հ. Քյոսե-յանի**, Էջմիածին, 2003:

Թահմիզյան Ն., Սյունեցի համանուն երկու երաժիշտներ և Հարության ավագ Օրի-նությունները, Էջմիածին, 1973, Բ:

Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց պատմություն, Ե., 1982:

Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Ե., 1981:

Հասկ, Անթիլիաս, 1951, դեկտեմբեր:

Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Ե., 1982:

Մեսրոպ Վայոցձորեցի, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի տոհմի մասին և սուրբ Ներսես հայոց հայրապետի պատմությունը, արևելահայերեն թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ Վանո Եղիազարյանի, Վանաձոր, 2015:

Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, 1981:

Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Ե., 1969:

Յովսէփեան Գ., Մխիթար Այրիվանեցի, Երուսաղեմ, 1931:

Սարգսյան Լ., Կարծեցյալ Ստեփանոս Սյունեցի՝ շարականագիր V դարի, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1993, թիվ 1:

Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ, Պատմություն տիեզերական, Ե., 2000:

Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Ե., 1986:

Ուխտանէս եպիսկոպոս, Հայոց պատմութիւն, Ե., 2006:

Օրմանյան Մ., Ազգապատում, հ. Ա, Էջմիածին, 2001: